

HRVOJE MANDIĆ, *Rat nakon rata 1945.-1951. Kazneni progoni jataka protukomunističke gerile u Hercegovini*, Despot infinitus, Zagreb, 2025., 373 str.

U izdanju nakladne kuće Despot infinitus objavljena je knjiga *Rat nakon rata 1945.-1951. Kazneni progoni jataka protukomunističke gerile u Hercegovini* autora Hrvoja Mandića. Knjiga je objavljena 2025. godine u Zagrebu. Strukturu knjige, osim temeljnoga dijela, čine: *Sadržaj* (str. 7-9), *Predgovor* (str. 11-12), *Pregled dosadašnjih istraživanja* (str. 13-21), *Uvod* (str. 23-25), *Zaključna razmatranja* (str. 309-313), *Summary* (str. 315-319), *Popis kratica* (str. 321-322), *Izvori i literatura* (str. 323-332), *Kazalo imena* (str. 333-370), *Popis sponzora* (str. 371) i *Bilješka o autoru* (str. 373). Obradena tematika podijeljena je na 21 poglavlje, od kojih se neka dodatno dijele na više potpoglavlja.

Prvo poglavlje naslovljeno je *Odnos i postupci JA prema Hrvatima i poraženim pripadnicima OS NDH u Mostaru i Nevesinju* (str. 27-53). Mandić opisuje završne mjesece Drugoga svjetskog rata u Hercegovini, u kojima je napredovanje komunističko-partizanskih postrojbi i povlačenje njemačkih snaga i vojnih jedinica NDH popraćeno masovnim ubojstvima zarobljenika poražene strane. Osim grupnih likvidacija stotina i tisuća vojnih zarobljenika čija su tijela bacana u brojne hercegovačke jame, komunističko-partizanske postrojbe već su prilikom uspostave vlasti vršile i nasilna krvoprolića nad civilnim stanovništvom, nastojeći hercegovački narod „kazniti“ za manjak lojalnosti i odsustvo usađenosti komunističkih svjetonazora. Mnogi stradali su prema službenim evidencijama pali kao žrtve „zalutalih metaka“. Koliki su bili razmjeri zločina ilustrira zapovijed potpukovnika Vukašina Mićunovića, političkoga komesara 29. hercegovačke divizije, koji je nastojao zabraniti daljnja masovna ubojstva jer je zbog njih izgubljeno previše zarobljenika koji su mogli biti korisnije upotrijebljeni za robovski rad. Hrvatski i njemački zarobljenici su dehumanizirani, a njihova vrijednost očitovala se samo u količini tjelesne ili stručne, ali i prisilne radne snage koju se iz njih još mogla iscrpiti. Mićunović je napominjao svojim snagama da ne smiju zaboraviti da su oni sada „država i da naši postupci moraju biti pravilni, mi se moramo ponašati kao regularna vojska moderne države“. Međutim, uspostavu komunističke vlasti pratila su brojna

nedjela i zvjerstva čistoga terora, a ne akti državnštva, što je uskoro prouzrokovalo pojavu pokreta otpora koji je na teror vlasti nerijetko odgovarao terorističkim akcijama.

Drugo poglavlje nosi naslov *Kaznene ekspedicije komunističke vlasti protiv pripadnika Prvoga hercegovačkog ustaško-križarskog zdruha* (str. 55-85), a u njemu autor obrađuje pojavu protukomunističkih gerilskih snaga koje su se pojavile već u prvim mjesecima poraća. Većina pripadnika te gerile, nazivanih škriparima i križarima, bili su bivši pripadnici oružanih snaga NDH koji su se odbili predati. Međutim, među članovima protukomunističke gerile našli su se i određeni bivši komunisti i partizani, koji su uvidjeli da je nova „narodnooslobodilačka“ vlast daleko od utopijskih ideala za koje su se oni borili. Glavna uzdanica protukomunističkih gerilaca bila je u očekivanju vojne akcije zapadnih saveznika protiv komunističke Jugoslavije, ali kako se uskoro pokazalo da je u poratnoj geopolitičkoj podjeli interesnih sfera prihvaćeno postojanje socijalističkoga režima u ovim područjima, antikomunistička borba gerilaca osuđena je na propast. Stoga su ove akcije vrijednije kao pokazatelj političke i identitetske orijentacije stanovništva, nego kao realna politička opcija. Mandić opisuje višegodišnje borbe režima s gerilcima, infiltraciju obavještajnih kadrova u skupine otpora, te konačne obračune s pobunjenicima i slamanje otpora. Dok su uspostavu komunizma pratile zločinačke, nelegalne ili montirane akcije protiv vojnih zarobljenika i civila, tako su i akcije gerilaca oblikovane terorističkim obrascima. Gerilci su napadali partijske i režimske činovnike i njihove obitelji, dok su vlasti zauzvrat terorizirali civile bliske škriparima i križarima. Dok su komunisti indoktrinacijom i propagandom nastojali iz stanovništva iskorijeniti antikomunističke svjetonazore, istovremeno su organizirali i skupine narodne milicije zadužene za akcije protiv gerilaca, sastavljene od podobnih pojedinaca. Iako su time nastojali mobilizirati mjesno stanovništvo za borbu protiv „narodnih neprijatelja“ i vezati ih za režim, postigli su kontraefekt jer su pripadnici takvih skupina postali omraženi i otuđeni od naroda iz kojega su potjecali, dok je većina pripadnika toga naroda i dalje više cijenila vrijednosti i ideale za koje su se borili gerilci nego mogućnosti uspona na ljestvicama režimske hijerarhije.

Slijede poglavlja *Presude po Zakonu protiv naroda i države* (str. 87-97), *Oficiri UDB-e koji su provodili mučenja i ubojstva jataka i pripadnika*

protukomunističke gerile (str. 99-101) i *UDB-ina metodologija praćenja, otkrivanja i ubojstva pripadnika hrvatske protukomunističke gerile* (str. 103-108), u kojima Mandić opisuje utemeljenje zakonske osnove za suzbijanje antikomunističkih djelovanja, poimenično navodi pojedince koji su sudjelovali u progonima i montiranim osudama gerilaca i jataka te obrađuje metode obračuna s njima. U opisanim pravosudnim strukturama mnogi ljudi bili su Muslimani i Srbi, dok je većina osuđenih gerilaca i jataka bila hrvatske nacionalnosti.

U poglavlju *Montirani sudski procesi protiv svećenika i časnih sestara Katoličke Crkve* (str. 109-117) opisan je obračun s vrhom hercegovačke crkvene hijerarhije. U suđenju biskupu Čuli optuženiku je prišivena etiketa kolaboracionizma. Uz njega, brojni drugi svećenici i časne sestre osuđeni su za kolaboraciju s gerilcima, a njihovi „krimeni“ najčešće su bili: pružanje prenoćišta, hrane, lijekova ili sanitetskih materijala gerilcima koji su se skrivali od progona, a rjeđe i dijeljenje obavještajnih podataka o kretanjima vojske. „Kolaboraciju“ naroda najčešće su činila djela humanosti i samilosti, a ne stvarne proturežimske političke akcije, ali totalitarni režim nije dopuštao slobodu iskazivanja ljudskosti prema nepodobnim osobama.

Najveći i temeljni dio tematike obrađene u knjizi Mandić dijeli na posljednjih 15 poglavlja u kojima donosi popise osuđivanih jataka u razdoblju od 1945. do 1952. godine. Popis je podijeljen po općinama iz kojih su potjecali osuđivani jataci, a navedeni su osuđeni pojedinci iz područja: Širokog Brijega (str. 119-184), Čitluka (str. 185-204), Ljubuškog (str. 205-215), Gruda (str. 217-222), Posušja (str. 223-231), Tomislavgrada (str. 233-236), Livna (str. 237-241), Kupresa (str. 243), Mostara (str. 245-280), Konjica (str. 281-290), Jablanice (str. 291), Rame (str. 293-296), Čapljine (str. 297-301), Stoca (str. 303-306) i Neuma (str. 307-308). U popisu su uz podatke o mjestu i datumu rođenja osuđenih pojedinaca navedene informacije o razdoblju kazne i zatvorskoj ustanovi u kojoj je odslužena. Određeni dijelovi popisa obogaćeni su opisima svjedočanstava utamničenih jataka. Vrijedno je spomenuti da su većinu osuđenih činile žene. Hercegovačke majke, sestre, kćeri i djevojke, ili pak časne sestre, činile su jezgru sustava jataka koji su omogućili višegodišnje opstajanje malobrojnih oružanih skupina čija je borba od samoga početka osuđena na propast. Razmišljanja takvih žena oslikava izjava jedne jatakinje iz Trebinja koja je predstavnicima režima izjavila: „vaše je da ih gonite, a moje da

im pomažem". U Hercegovini je i „slabiji spol“ dokazao da posjeduje dovoljno snage za otpor protiv režima čija se konačna pobjeda činila izvjesnom, dok se svaka manifestacija slobodnoga djelovanja i mišljenja suprotnih dopuštenim obrascima vladajuće ideologije pokazivala kao iracionalna „borba s vjetrenjačama“. A hercegovački jataci dokaz su ukorijenjenosti snažnih individualnih vrijednosti i ideala, usprkos nerealnosti ostvarenja življenja po tim načelima u društvu zatočenu okovima totalitarizma.

Ranija historiografija kvalitetno je obradila tematiku hercegovačke poratne protukomunističke gerile čija je borba već u početku osuđena na neuspjeh zbog nepovoljne međunarodne geopolitičke strukture. Gerilski otpor u takvim okolnostima je iznenađujuće dugo trajao, a razlog za to nalazi se ponajviše u postojanju mreže jataka u narodu. Bez takvoga oblika tihe, skoro pa neprimjetne „nenaoružane borbe“ običnih ljudi, najčešće žena, ne bi mogla potrajati ni spektakularnija oružana borba pripadnika skupina otpora. Originalnost Mandićeve knjige očituje se u izboru tematike, u orijentaciji na jatake kao društvenu skupinu koja je bila žrtva komunističke represije, a ranije nije detaljnije obrađivana u historiografiji. Jedna od dimenzija privlačnosti povijesne znanosti nalazi se u pružanju mogućnosti transgeneracijske solidarnosti s ljudima iz prošlosti koje čitatelj smatra „svojima“. Upravo ta dimenzija i danas čini popularnima djela o Drugom svjetskom ratu i poraću, jer se radi o tematici koja je još uvijek „aktualna“ zato što su sudionici tih događaja i danas prisutni u sentimentu brojnih hercegovačkih obitelji. Struktura Mandićeve knjige, posebno popisi osuđivanih jataka, pridonosi aktualnosti ove tematike jer u okvir povijesti unosi brojne „obične male ljude“ čiji se otpor komunističkom totalitarizmu nije do sada isticao. Stoga knjiga *Rat nakon rata 1945.-1951. Kazneni progoni jataka protukomunističke gerile u Hercegovini*, osim kao korisna baza podataka za profesionalne znanstvenike i istraživače, može biti privlačna i brojnoj hercegovačkoj neznanstvenoj čitateljskoj publici.

Zvonimir Herceg